

DR. KECSKÉS JUDIT

egyetemi adjunktus

Miskolci Egyetem

Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézet

Mit kezdünk, mit kezdjünk az elbeszélő múlttal az általános iskolai oktatásban?

Tapasztalatból tudom, hogy sok diák fellelegzik, amikor befejezi nyelvtörténeti tanulmányait, s abban a tévhitben hagyja el a termet kollokviuma vagy szigorlata után, hogy a történeti morfológiát oktatási gyakorlatában majd nem kell felidéznie. Való igaz, hogy az általános iskolai nyelvtankönyvek csekélyke nyelvtörténeti anyagot tartalmaznak — elsősorban a szó-kincs eredetbeli rétegeit és néhány nyelvműlék történetét — míg a történeti alaktan általam kiválasztott eleme, az elbeszélő múlt kialakulása és funkcionális fejlődése nem része a tanulmának. Még szerencse! Hiszen e nélkül is rengeteg leíró nyelvészeti fogalmat kell elsajátítaniuk a nebulóknak, s nincs is értelme az általános iskolai nyelvtan tárgyává tenni egy olyan nyelvi jelenséget, amely a mai írásbeli és szóbeli kommunikáció egyik műfajában sem használatos.

De mielőtt az elbeszélő múltú igealakok (I. *mondá, nézé, lön, vala*) történetéről megállapítaná a kedves hallgató, hogy „ez az, amit soha nem fogok tanítani”, nyissa ki az irodalomtankönyvek egyikét! Jószerével az egész tanév az ötödik osztályban a *János vitéz* tanításával telik el, amely telis-tele van elbeszélő múltú igékkel I. IV./1. „*Jancsi Iluskáék kertje alatt vala*”; VIII./3. „*Jó, hogy akkor azon a vidéken jára / Szerecsenországnak jószívű királya*” stb.

Két hallgatómmal végzett kutatásaink azt mutatják, hogy az efféle részletek szövegértési problémát okoznak a tanulóknak az ötödik osztálytól egészen a nyolcadikig. Nyolc település kilenc iskolájában végzett vizsgálatunk szerint (amelyben 594 kisdíák vett részt) a gyerekeknek csak 30%-a ismerte fel a múlt idejű igét, ezzel szemben 57% azt gondolta, hogy a cselekvés jelen idejű. A maradék 13%-on azok osztoztak, akik a jövő időt választották, vagy nem írtak semmit. A gyerekek szövegértési problémája azonban sokkal összetettebb annál, hogy nem tudják a szövegrészletet a megfelelő idősíkhöz, azaz a múlthoz kötni. A helytelen igeidő meghatározásán túl modális tévedéseket követnek el. A *kirohana, menének* igéket a diákok 19%-a vélte feltételes módúnak, 8%-a felszólítónak, 3% nem írt semmit, és csak 70% ismerte fel a helyes kijelentő módot. Kétségbeejtő az elbeszélő alakokban az alanyi és tárgyas ragozás különbségének felismerése, amelyet hetedik és nyolcadik osztályban mértünk. A hetedikeseeknek csak 9%-a ismerte fel a *kéré ~ kére* szóalakok eltérésének okát, még a nyolcadikosoknak 0,62%-a. Az is kiderült a kutatásból, hogy azokban az igékben, ahol az elbeszélő múlt jelentősen megváltoztatja a szótövet (I. *jöve, lön, tön, vala*), még az igező jelentésének meghatározása is problémákat okozott.

Amint látjuk, az elbeszélő múltú igealakok megértése a kisdíákokkal azért fontos, hogy a szövegértési homályokat eloszlassuk és megalapozzuk vele a biztos olvasást.

Jelenlegi kutatásomban egyfelől arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mit kezdünk az általános iskolai oktatásban az elbeszélő múlttal. Ennek feltérképezéséhez megvizsgáltam az irodalmi tankönyvek mely szövegeiben fordulnak elő elbeszélő múltú igealakok. A vizsgálat-hoz az alábbi öt, népszerű tankönyvcsaládot választottam ki.

1. Alföldy Jenő: Irodalom 5–8. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2002, 2003.

2. Balogh József (5.,6.o.), Devecsery László (7., 8. o.): Magyar irodalom. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 1998, 2001.
3. Mohácsy Károly–Abaffy Lászlóné: Irodalmi olvasókönyv 5–8. Krónika Nova Kiadó, Bp., 2000, 2004.
4. Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés. Szerk. Zsolnai József. Irodalom 5–8. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1991, 1993.
5. Dr. Széplaki György–dr. Vilcsék Béla: Világjáró. 5–8. Dinasztia Tankönyvkiadó, Bp., 2003.

Ötödik osztályban mindegyik könyv magvát a *János vitéz* képezi. A Világjáró sorozatban ez a mag bővül a *Kalevalával* és Arany János *Rege a csodaszarvasról* című művével. Alföldy Jenő könyvében mindezekhez még Arany Jánostól a *Családi kör* című vers is társul. Balogh József pedig Petőfitől választott ki több költeményt, és a modern irodalmi anyagában is szerepel olyan mű, amelyben fellelhető az elbeszélő igealak, ez Romhányi József *A teve fohásza* című verse. Elbeszélő igékkel legmegterheltebb Mohácsy Károly–Abaffy Lászlóné könyve, amely közli a korábban említettekén kívül Heltai egyik fabuláját, Fáy András *Az egerek* című művét. Az első találkozások legfőbb sajátossága tehát az, hogy egyetlen nagyobb terjedelmű XIX. századi szöveg áll rendelkezésünkre, hogy a jelet bemutassuk a diákoknak, s ettől lényegében csak a Mohácsy–Abaffy-könyv tér el, mivel abban korábbi (XVI. századi) szöveget is találunk.

A hatodikos tananyag a legtöbb szerzőtől és a legszélesebb műfaji skálán vonultatja fel e szövegértési problémákat okozó jelet. Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*ja, Arany *Toldi*ja valamint a *Válasz Petőfinek* mind az öt könyv alapeleme.

Alföldy Jenőnél az alábbi művek tartalmazznak még elbeszélő múltú igéket:

- Arany János: *Mátyás anyja*;
- Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez; Zsugori uram*;
- Kriza János gyűjtötte 2. négy soros;
- Tizenkét kőműves összetanakodék;
- Júlia szép leány (népballada);
- Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*;

Balog József könyvében:

- *Kőműves Kelemenné*;
- Kádár Kata I. változat és II. változat;
- Bornemissza Péter: *Siralmas énnéköm...*;
- Balassi Bálint: *Hogy Júliára talál...*;
- Mikes Kelemen (levele): Rodostó, 8. ápr. 1735;
- Csokonai Vitéz Mihály: *Szegény Zsuzsi a táborozáskor; Jövendölés az első iskoláról a Somogyban; A Reményhez*;
- Petőfi Sándor: *Csokonai*;
- Heltai Gáspár: *Az ebről és az konc húsról; Az oroszlánról, a rókáról és a számárról*;
- Tinódi Lantos Sebestyén: *Egri históriának summája*;
- Bethlen Miklós: *Önéletírás II.*

Mohácsy Károly–Abaffy Lászlóné könyvében:

- Benedek Elek fordításában a Jordanes Krónika: *Attila halála* c. részlete;
- Arany János: *Rege a csodaszarvasról; Rozgonyiné; Mátyás anyja; A tudós macskája*;
- *Kőműves Kelemen* (Lajtha László gyűjtéséből);
- *Kőműves Kelemenné* (Kriza János gyűjtése);
- *Budai Ilona*;
- Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*;

- Petőfi Sándor: *A XIX. század költői, Csokonai*;
- Tompa Mihály: *A gólyához*;
- Csokonai Vitéz Mihály: *Zsugori uram*;
- Kisfaludy Károly: *A bánkódó férj*;
- Jókai Mór: *Melyiket a kilenc közül?*

Zsolnai József könyvében:

- Bethlen Miklós: *Önéletírás*;
- Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez; Jövendölés az első iskoláról a Somogyban*;
- Kölcsey Ferenc életútja; Kölcsey Ferenc: *Himnusz; Huszt; Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*;
- Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka; Szózat*;
- Petőfi Sándor életútja; Petőfi Sándor: *Egy telem Debrecenben; István öcsémhez; A XIX. század költői; A Tisza; Szeptember végén; Pacsirtaszót hallok megint...*;
- Arany János: *Válasz Petőfinék; A fülemile; Családi kör; Mátyás anyja*;
- Tompa Mihály: *A gólyához*;
- Tinódi Sebestyén: *Egri históriának summája*;
- Balassi Bálint: *Hogy Júliára talál, így köszöne neki...*;
- Mikes Kelemen: *Törökországi levelek (1735. ápr. 8.)*;
- Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*;
- Fáy András: *A végzés*;
- Kisfaludy Károly: *A hazafi*.

Dr. Széplaki György—dr. Vilcsék Béla tankönyvében:

- Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem (Hósi halál)*;
- Kőmíves Kelemenné;
- Arany János: *Szondi két apródja*;
- Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka, Szózat (részlet)*;
- Petőfi Sándor: *Egy estém otthon (részlet); Szeptember végén (részlet); Arany Jánoshoz*;
- Balassi Bálint: *Idővel paloták...*;
- Tinódi Sebestyén: *Egri históriának summája*.

Amint látjuk, ez az évfolyam a legtöbb elbeszélő múltú igével a NyIK-es, Zsolnai József szerkesztette tankönyvben találkozunk. A kiválasztott szövegek a XVI. századtól a XIX. századig terjednek, s ezért a bennük található múltidő-jelek különböző funkcionális sajátosságúak. A XVI. századi népballadákban még nyomon követhető a *-t* jeles múlt ómagyar kori funkciója: a párbeszédhez kötődés, és a vele szemben álló *-át/-é, -at/-e* jeles múlt narrációhoz kapcsolása. A XVII. századi szövegekben a korábbi funkciók természetes keveredése figyelhető meg, de egy XIX. századi szövegben már csak a költői igényesség és nem a valódi nyelvi igény fenntartotta alakokat láthatjuk.

A hetedik osztályban nem csökken azon szövegek száma, amelyekben van elbeszélő múlt, csupán a szövegválogatás korszaka redukálódik a XVIII–XIX. századra. Így e tananyagban már csak az eredeti funkcióját elvesztett, költői stílusesszövekként alkalmazott jel fordul elő. Fontos tehát, hogy ne ekkor kezdjük megtanítani a gyerekeknek a jel funkcióját, mert sok költőnk leginkább a szótagszám, a rím kedvéért nyúlt vissza egy-egy régi formához.

A tankönyvek közül vizsgálatom szempontjából kiesett a Zsolnai-féle, mivel hetedik osztálytól nem tartalmaz olyan szövegeket, amelyekben elbeszélő igealak lenne. Ez köszönhető annak is, hogy a hatodikos anyagba sűrítette a szerkesztő a mások által csak a hetedik osztályban ismertetendő művek egy részét. A többi négy könyv viszont egységesen ennek a korosztálynak kívánja megtaníttatni Kölcsey Ferencről a *Huszt, Himnusz* című verseket, Vörösmartytól a *Szózatot*, Petőfitől a *Szeptember végén, Pacsirtaszót hallok megint* műveket.

Mohácsy Károly–Abaffy Lászlóné a fentiek mellett a hetedikben ismerteti a következőket:

- Balassi Bálint: *Hogy Júliára találá, így köszöne neki*;
- Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez*;
- Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*;
- Arany János: *Szondi két apródja*.

Alföldy Jenő több Petőfi verset vonultatott fel, így nála megtalálhatjuk:

- Petőfi Sándor: *Füstbe ment terv*; *A Tisza*; *Négy nap dörgött az ágyú*; *A borozó*; *A XIX. század költői*;
- Arany János: *Fülemile*; *Szondi két apródja*; *Epilógus*;
- Mikszáth Kálmán: *Bede Anna tartozása*;
- Kölcsey Ferenc: *Csolnakon* c. műveket.

Dr. Széplaki György–dr. Vilcsék Béla inkább több szerzőtől válogatott:

- Petőfi Sándor: *A XIX. század költői*;
- Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez*; *Szegény Zsuzsi a táborozáskor*;
- Berzsenyi Dániel: *A magyarokhoz 2.*;
- Arany János: *Letésem a lantor*;
- Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*;
- Arany László: *Délibábok hőse*;
- Mikszáth Kálmán: *Bede Anna tartozása*;
- Katona József: *Bánk bán* (3. szakasz/3. jelenet: Tiborc panasza);
- Szigligeti Ede: *Liliomfi* (2. jelenet).

De kétségtelenül a legtöbb elbeszélő múltú ígével Devecsery László tankönyvében találkozhatnak az olvasók, amint azt az alábbi címek is mutatják:

- Vörösmarty Mihály: *Búvár Kund*; *Szép Ilonka*; *Laurához*; *A merengőhöz*;
- Vachott Sándorné: *Fóti szüret*;
- Petőfi Sándor: *A XIX. század költői*; *Kutyakaparó*; *Magyar vagyok*; *A nép nevében*; *15. március, 1848*; *Négy nap dörgött az ágyú*; *Csatában*; *Az erdélyi hadsereg*;
- Arany János: *Emlények III.*; *A fülemile*; *Szondi két apródja*;
- Tompa Mihály: *A gólyához*;
- Gyulai Pál: *Arany Jánosnál, Szalontán*;
- Jókai Mór: *Melyiket a kilenc közül?*; *A huszti beteglátogatók*; *A nagyenyedi két fűzfá*; *Az ércleány*;
- Mikszáth Kálmán: *A néhai bárány*; *Az elfelejtett rab*.

S végül a nyolcadikos tankönyvek egyikében sem találtam olyan szöveget, amelyben előfordult volna az elbeszélő múlt.

Kutatásomban arra is kerestem a választ, hogy milyen tankönyvi feladatok segítik e jel megértését. A vizsgálat kezdetekor a posztgraduális képzésben részt vevő hallgatóim tanítói gyakorlatából szűrtem le, hogy mely tankönyvhöz használnak munkafüzetet, melyik sorozathoz nem. Eszerint az Alföldy, a NyIK-es könyvet és a Világjáró sorozatot oktatók általában nem használnak irodalmi munkafüzetet. (Két esetben jelezték a tanárok, hogy szívesen tanítják az Alföldy Jenő tankönyvhöz Szmolyan Gabriella: *Irodalom 6.* munkafüzetét.) Míg a Mohácsy–Abaffy tankönyvet használók kevés kivétellel alkalmazzák a sorozathoz kapcsolódó *Irodalmi feladatok* című 5–8.-ig Krónika Nova Kiadónál megjelent részeit, szintúgy a Balogh József-, Devecsery László-féle tankönyvet tanítók ugyanezen két szerző munkafüzetét. A könyvek és munkafüzetek közvetett és közvetlen feladatokkal segíthetik a jel megértését, beépülését a nyelvi kompetenciába. Az általam kiválasztott öt tankönyvcsalád mindegyikében megjelenik a közvetett segítség a lábjegyzetekben (l. a Lúdas Matyi *felpercene* szavát lábjegyzetben magyarázzák). Ez a módszer véleményem szerint nem elég hatékony, ugyanis nem az

összes elbeszélő alakot emeli ki, hanem csupán a nyelvjárási vagy kihalt szavakat, ritkább esetekben a többeli módosulást szenvedett formákat. Hatékonyabbnak tartom a közvetlen feladatokat, ilyeneket azonban még a munkafüzetek is ritkán alkalmaznak. E közvetlen feladatok egyik csoportja általában a szókincs bővítésére szolgál a szerzők célja szerint. Nem kifejezetten az elbeszélő múlt megtanítására születtek, de mivel példasoraikba bekerült egy-két elbeszélő igealak, e szempontból is jól hasznosíthatók. Például: „*A vers szókészlete a mai olvasó számára helyenként régiesnek hat. Hogyan hangoznának ma az alábbi szavak? Pallásról, híni, nékie, hagyának....*” (IFI. WACHA IMRÉNÉ 2004: 37).

Ehhez hasonló szókincsfejlesztő feladatot találhatunk a Mohácsy–Abaffy ötödik osztályos tankönyvben Heltai fabulájához kötődően. Ajánlom még a hatodikos könyv 24.o./1., 65.o./2. feladatait. Balogh József és Devecsery László munkafüzetekben rendszeresen felhívják a figyelmet a szerzők a művek „archaikus”, „veretes megfogalmazású”, „nehézséges nyelvezetű” voltára, vagy éppen arra, hogy az olvasó „szokatlan” szavakat, kifejezéseket talál benne. Ezek a pontok is alkalmasak arra, hogy a diákoknak ne csak a tájszavakat, régi szavakat mutassuk be, hanem a régi igealakot is. Ajánlom munkafüzetükből hatodik osztályban a 15.o./8., 27.o./1., 45.o./5., 58.o./7. feladatot és a hetedikesből a 7.o./4., 5. feladatot.

A leghatékonyabb azonban az a feladatcsoport, amelyben magyarázat előzi meg vagy követi az elbeszélő igealakot. Ezt a típust Alföldy Jenő könyve alkalmazza következetesen és egymásra épülő kérdésekkel. Ötödik osztályban a János vitéz nyelvi sajátosságainak leírásakor kitér arra a szerző, hogy a versben találkozhatnak az olvasók „*olyan szavakkal, igealakokkal, amelyek a napjaink beszélt nyelvében ritkán fordulnak elő...menének (mentek), tevő (tette), vala (volt)...*” (ALFÖLDY 2002: 143). Hatodik osztályban a szövegértési feladatok állandó része a régies kifejezések értelmezése megadott példákon keresztül (l. még ALFÖLDY 2003: 30, 43, 56, 68), de a tananyag előre haladtával önálló keresésre buzdít a szerző (i.m. 150). Hetedik osztályban sajnos ez a feladattípus eltűnik, helyét a közvetett utalás veszi át.

Vizsgálatom másik kérdése az volt, hogy mit kezdjünk az elbeszélő múlttal az általános iskolai oktatásban. Fontosnak tartom, hogy az elbeszélő múltú igékkel ne a nyelvtanórán, hanem az irodalomórán foglalkozzanak egy konkrét szöveghez kapcsolódóan. Gondolom, most sokan háborognak, hogy no lám, a nyelvész nem tudja, hogy milyen feszített tempójú az irodalmi negyvenöt perc! De tudom! S éppen ezért szeretnék a meglévő tankönyvi feladatokból olyanokra rámutatni, amelyek kicsinyke átfordítással alkalmasak erre is.

Az ötödikes feladatválasztást az határozza meg egyfelől, hogy egyetlen XIX. századi szövegen keresztül kerül kapcsolatba a gyerek az elbeszélő múlttal; másfelől a gyerekek életkora és leíró nyelvészeti előképzettsége miatt sem célszerű megismertetni őket e jel funkcionális sajátosságaival. Tudnunk kell viszont, hogy e korosztály fogékony a nyelvi játéokra, így használjuk fel Romhányi *A teve fohásza* versét, amelyben felismerik a *teve* – *tevő* szójátékot, sőt a szójáték alapján meg tudják fogalmazni, hogy az egyik alak jelentését értik, míg a másikat nem. Ugyanakkor a *János vitézből* nem képesek kiemelni a számukra homályos szavakat (*elbeszéle, jára*), noha ezeknek a szótöve nem szenved módosulást. A *János vitéz* előtt akár az előbb említett verssel is kedvet csinálhatnak a régies szóalakok kikereséséhez. Jelöljenek ki egy-egy kisebb részt a szövegből és otthoni feladatként karikáztassák be bennük a múltidőjeleket. Ha ezt rendszeresen elvégeztetik az énekek után, elmagyarázhatják, hogy az elbeszélő forma már a XIX. században ritkán használt, hiszen előfordulhat, hogy az ők által kijelölt kis részben nem találunk ilyen igealakot a gyerekek. A szövegértést segíthetik azzal is, ha rákérdeznek az igék idősíkjára.

Például: VIII./3. „*Jó, hogy akkor azon a vidéken jára / Szerecsenországnak jószívű királya...*”
Szerinted, mikor történik a cselekvés? (jára)

Hatodik osztályban az ismertetés módját már az határozza meg, hogy a gyerekek XVI–XIX. századig terjedő szövegekkel találkoznak. A népballadák, Heltai fabuláinak tanításakor ennek a korosztálynak már lehet arról mesélni, hogy a XV. század előtt az elbeszélő múlt és a ma egyeduralkodó –i jeles múlt között még funkcionális különbség volt, sőt ehhez még összetett múltak is társultak. Ezt igen könnyen megértik a gyerekek, ha párhuzamot vonnak az általuk tanult idegen nyelv sokszínű múltidő-rendszerével. Világítsanak rá arra, hogy négy évszázad alatt nemcsak a szavak jelentése, helyesírása változott, hanem a nyelvtan is. S ez a grammatikai elem hasonlóképpen, ahogyan egy ember is, megöregedett, helyét átvette egy fiatalabb elem, köztünk él, még felismerjük, de már archaikusnak számít. Az ötödikesekhez hasonlóan adjanak itt is kisebb szövegrészleteket, amelyekből kigyújthatik a tanulók az elbeszélő múltú igéket. Gyűjtsenek velük olyan szavakat, amelyeket a „*nem nagyon értem*” kategóriába illeszteniük (KECSKÉS 2006: 363). Tapasztalni fogják, hogy ide a gyerekek olyan szavakat helyeznek, amelyeknek a szótövét értik, de a morfológiai szerkezetük nem világos (l. *tevé, elhulltanak*). A modális tévedések elkerülését segíthetik azzal, ha rákérdeznek a *menének, hordozák* típusú igék módjára, amelyek összekeverhetők a felületes olvasáskor a feltételes vagy felszólító alakokkal. Hetedik osztályban Petőfi verseinek tanításakor hivatkozhatnak az ötödikes tapasztalatokra, a *János vitéz*re. Bemutathatják a nyelvi jel nyelvjárásokba szorulását, amelyhez felhasználható a tankönyvek szövegeiből Mikszáth Kálmán *Bede Anna tartozása*. Buzdítsák a diákokat arra, hogy az interneten hallgassanak bele egy-két dialektológiai hangos szótár csángó szövegébe, ahol még fellelhető e jel alkalmazása. A gyerekekben próbálják meg azt tudatosítani, hogy az elbeszélő múlttal nemcsak az irodalmi szövegekben és tanórán találkozhatnak, hanem énekekben vagy egyházi szertartásokon is.

IRODALOM

- KECSKÉS JUDIT 2006. Valóban megértik a mai diákok az elbeszélő múltú igealakokat? Nyr. 2006/3: 362–5.
SZMOLYAN GABRIELLA 2005. Irodalom 6. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
IFI. WACHA IMRÉNÉ 2004. Irodalmi feladatok 6., 7. Krónika Nova Kiadó, Bp.

DR. MACZELKA NOÉMI

főiskolai tanár

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Szeged

Az ének-zene tantárgy és az iskolai kultúráközvetítés néhány problémája*

Az utóbbi időben egyre több kritika éri az iskolai énekkortatást. A minőséget ért bírálatok jogossága az esetek egy részében valószínűleg nem kérdőjelezhető meg, ám ezek az esetek többnyire az illető tanárok személye, tudása, hozzáállása miatt jogosak. A tanár személyisége a legfontosabb minden tárgy oktatásakor, legnagyobb részt ezen múlik a tanítás sikeressége, az él-

* A kultúráközvetítés témakörben tartott előadás Szegeden, a 2006. március 6-i közművelődési konferencián hangzott el. (A szerző)